

Н. Семікоп,

аспірантка кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

За даними, які наводила Всесвітньої організації охорони здоров'я у вересні 2022 року, майже трое з чотирьох дітей - або 300 мільйонів дітей - у віці 2-4 років регулярно зазнають фізичного покарання та/або психологічного насильства з боку батьків та вихователів [1]. Відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань держава створює правові та організаційні засади захисту прав дітей. Так, вдосконалюється чинне законодавство, створюються нові державні органи, що покликані захищати права дітей. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048 була створена Державна служба України у справах дітей, призначення якої полягає у реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення [2].

Створення центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики з питань дітей, є необхідним та прогресивним кроком. А те, чи запрацює Державна служба України у справах дітей на повну силу та чи дійсно забезпечить ефективний захист особистих, майнових, житлових прав та інтересів дітей, залежить не тільки від повноважень, якими її буде наділено, але й від виконання конкретних завдань [3]. Повністю погоджуємося

із зазначеною думкою, яка висвітлює один із найбільш суттєвих недоліків – проблему реалізації всіх тих правових норм, які містяться у законодавстві. Яскравим прикладом, який це ілюструє – це питання притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Серед науковців, які займаються проблематикою запобігання та протидії домашньому насильству, значну увагу питанням доказування у справах щодо вчинення домашнього насильства щодо дітей приділяли А.Б. Блага, Т.І. Бугаєць, С.С. Вітвіцький, І.В. Гловюк, О.О. Дудоров, Т.В. Іщенко, О.В. Ковальова, А.А. Манжула, О.М. Мердова, О.В. Меркулова, О.І. Мотлях, М.І. Хавронюк та інші. В іншому науковому дослідженні ми також висвітлювали проблемні аспекти доказування у справах про адміністративні правопорушення за вчинення домашнього насильства щодо дітей, а в цьому хотілося би окремо зупинитися на проблемах доказування саме психологічного насильства щодо дітей.

Метою статті є виявлення проблемних питань притягнення кримінальців до адміністративної відповідальності за вчинення психологічного насильства щодо дітей, а також виявлення шляхів покращення ситуації у цій сфері.

Згідно з дослідженнями Ради Європи, кожна п'ята дитина в Україні зазнає різних форм сексуального

насильства від розбещення до згвалтування. Кожна третя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна друга – психологічного [4]. В Україні проблема насильства над дітьми є доволі гострою. Її актуальність для суспільства полягає у тому, що вона є комплексною, непрогнозованою та важко розв'язуваною [5]. Такі оцінки свідчать про те, що держава повинна докладати ще більше зусиль для вирішення цієї проблеми.

Науковці неодноразово зазначали про негативний вплив вчинення насильства щодо дитини. Як слушно зазначає В.О. Меркулова, отримана дитиною психологічна травма, відсутність у неї впевненості у собі, довіри до найближчого оточення, здорового бачення ситуації, а отже можливості адекватного реагування на неї, - у підсумку призведуть до певного її морального та фізичного спотворення, гальмування розвитку особистості, придбання нею низки патологічних властивостей характеру. Отже суспільство отримує неповноцінну особу. А дитина не має можливості відчутти повноцінне суспільне життя, оскільки не готова до його сприйняття, має викривлене уявлення про нього. Маємо звертати увагу на те, що за даними психологів майже 100% психологічних насильників самі колись постраждали від емоційних ударів інших, що дитячі образи та підліткові комплекси можуть призвести до помсти, насильства [6, с.124]. Крім медичних, соціальних та освітніх наслідків поганого поводження з дітьми, існує економічний вплив, включаючи витрати на госпіталізацію, лікування психічного здоров'я, благополуччя дітей та довгострокові витрати на здоров'я [1].

Одним із найбільш поширеним видом домашнього насильства є психологічне. Постраждали від психологічного насильства, як правило, відчувають, що кривдник майже повністю їх контролює, розповсюджує свою владу на різні сфери їх життя

та позбавляє їх можливості проявити свою волю. Це часто призводить до розвитку депресії, підвищує ризик порушень харчової поведінки, самогубства, зловживання наркотиками та алкоголем. Часто домашнє насильство розпочинається саме з психологічного насильства, до якого пізніше додаються інші форми насильства [7, с. 51]. Як зазначають дослідники, порівняно з фізичним та сексуальним насильством, ідентифікація психологічного жорстокого поводження може бути складнішою, оскільки немає фізичних доказів його виникнення [8]. Тому уповноважені на це суб'єкти повинні самі докладати зусилля для ідентифікації можливого вчинення домашнього насильства щодо дитини.

Спеціалісти називають наступні можливі наочні ознаки дітей, які потерпають від психологічного насильства: уникнення контактів з ровесниками; демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; вживання алкоголю або наркотиків; насильство щодо свійських тварин та, взагалі, слабших істот; почуття провини за отримання фізичних ушкоджень; дитина виглядає вкрай неохайно: брудне волосся і шкіра, поганий запах тощо; неадекватна поведінка: надмірна агресія, істеричний сміх, зухвалість, страх тощо; страх перед фізичним контактом або, навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; самі однолітки уникають спілкування з дитиною [9, с. 353]. У разі виникнення підозри щодо вчинення насильства до дитини, важливою задачею суб'єктів реагування на факти домашнього насильства є здійснення належного документування.

Варто зауважити, що цей процес викликає доволі серйозні складнощі. Втім, складність доказування не повинна сприйматися як підстава для бездіяльності. Розроблення місцевих алгоритмів збору доказової бази у випадках домашнього насильства, зокрема щодо дітей, має бути одним

із важливих завдань координаційних рад або міжсекторальних робочих груп з питань запобігання та протидії домашньому насильству [10, с. 123]. Крім того, важливим є розроблення політик, спрямованих на усунення негативних стереотипів, які толерують прояви насильства та вливають на прийняті рішення. Як зазначається в науковій літературі, основну проблему становить саме людський фактор. Важливою проблемою застосування спеціальних заходів поліцейськими та суддями є особисті стереотипні погляди на саму проблему домашнього насильства, які іноді вливають на прийняте рішення, а також неправильне тлумачення законодавства [11, с. 67].

Запорукою притягнення кривдника до юридичної відповідальності є якісна робота поліцейських щодо встановлення всіх обставин справи. Тому важливо, аби у справі були докази, які недвозначно свідчать про винуватість особи. Особливо це важливо коли мова йде про вчинення психологічного насильства, адже відповідно до законодавства, психологічне насильство - форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [12]. Зазначене визначення сконструйовано таким чином, що передбачає обов'язкове настання наслідків.

Це вже підтверджується судовою практикою. Так, під час розгляду справи щодо вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП суддя зазначив, що самі по собі, зокрема, нецензурні висловлювання під час

сварки, не формують собою домашнє насильство та утворюють склад адміністративного правопорушення лише у тому випадку, коли такі спрямовані на обмеження волевиявлення особи, якщо такі дії викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [13]. Таким чином, у разі, якщо дії, передбачені у законодавстві, хоча і вчинені, але наслідки не наступили – мова про психологічне насильство не йде. А отже, і відсутній склад адміністративного правопорушення, оскільки відсутня його об'єктивна сторона.

Що ж може бути підтвердженням того, що діяння кривдника викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи? В законодавстві не має чіткої відповіді на це питання і, як правило, залежить від позиції самого судді. Для деяких суддів пояснення самої дитини та свідків може бути достатніми доказами. Інші судді стоять на позиції документально засвідченого факту настання негативних наслідків. Це можуть бути медичні документи, які підтверджують наявність у дитини психологічних проблем, що виникли внаслідок домашнього насильства. Наприклад, у дитини можуть бути діагностовані посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожні розлади. Але в такому випадку вже можна порушувати питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки у випадку доведення, що такі проблеми виникли саме внаслідок домашнього насильства, буде свідчити про системність дій кривдника і потребувати вже іншої юридичної кваліфікації.

В розрізі адміністративної відповідальності, частіше в якості доказів виступають результати психоло-

гічного обстеження дитини, тобто висновки психологів. Для отримання такого висновку іноді звертаються до практичних психологів закладів освіти із запитом щодо складання такого висновку. Але чи уповноважені вони на це? З одного боку, відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України, якою керуються такі психологи у своїй діяльності, вони мають право здійснювати психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти. Також в цьому положенні зазначено, що вони проводять роботу з постраждалими від насильства дітьми [14]. Але серед їх повноважень прямо не прописано, що вони можуть здійснювати психологічну діагностику щодо впливу на стан дитини домашнього насильства.

У листі Міністерства освіти та науки від 30.10.2018 № 1/9-656, в якому міститься перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей для застосування фахівцями психологічної служби у системі освіти [15] також прямо не прописано таке повноваження. У зазначеному листі зазначено, що психодіагностика в діяльності практичного психолога та соціального педагога спрямована на інформаційне та прикладне забезпечення процесу супроводу навчання, розвитку та виховання здобувачів освіти. Психодіагностичні дані необхідні: для складання соціально-психологічного портрету дитини (опис її особливостей розвитку та взаємодії з сім'єю, оточуючими, навколишнім світом, потенційних можливостей та труднощів); для визначення цілей і завдань, стратегій надання підтримки дітям, що мають труднощі в навчанні, спілкуванні та психічному самопочутті; для вибору засобів і форм психологічного супроводу здобувачів освіти відповідно до властивих їм особливостей навчання і спілкування [15]. Таким чином, зазначена

психодіагностика покликана оцінити психологічний стан дитини, стан її інтелектуальних здібностей, особистісних характеристик, поведінки та інших аспектів її розвитку.

Психодіагностика, як вид психологічної допомоги, впевнено знаходить своє місце в освітніх закладах. Відповідно до основних функцій школи (виховної та освітньої) психолог-діагност забезпечує розв'язування таких важливих завдань, як діагностика готовності до школи, оцінка особистісних якостей учнів та розробка рекомендацій щодо педагогічного впливу, аналіз і корекція причин емоційно-особистісної дезадаптації, діагностика міжособистісних відносин, діагностика відхилень поведінки, діагностика розладів розвитку тощо. Діагностика основних властивостей школярів дає можливість здійснення прогнозу щодо особливостей соціальної поведінки, успішності навчання, нахилів, інтересів, особливостей спрямованості та ін. [16, с. 24]. Помітивши тривожні ознаки у поведінці дитини, фахівцям психологічної служби у системі освіти пропонується провести опитування за спеціально розробленою анкетною виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми [15].

Таким чином, у законодавстві відсутня пряма вказівка на те, що практичні психологи закладів освіти можуть надавати висновки, яким чином насильство вилинуло на психологічний стан дитини. Відповідно до покладених на них повноважень, їх робота полягає у виявленні можливих фактів вчинення такого насильства та проведення відповідної роботи з такими дітьми [14]. Крім того, на керівника закладу загальної середньої освіти покладається обов'язок організації роботи практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми [17].

До речі, тут виникає певна колізія. Законом України «Про освіту» зазначається, що психологічне забезпечення освітнього процесу в закла-

дах освіти здійснюють практичні психологи, а соціальні педагоги здійснюють соціально-педагогічний патронаж [18]. Відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України напрямки роботи практичного психолога та соціального педагога чітко розмежовані, хоча і пов'язані. Здійснення роботи з постраждалими від насильства дітьми віднесено до компетенції практичного психолога, у той час як у повноваженнях соціального педагога це не зазначено [14]. Тому для усунення зазначеної колізії між законом України «Про освіту», наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509, яким затверджено Положення про психологічну службу у системі освіти України та Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658, яка затвердила Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, до п. 39 останньої потрібно внести зміни наступного характеру: «Керівник закладу загальної середньої освіти забезпечує реалізацію у закладі освіти заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі шляхом:.... організації роботи практичного психолога з постраждалими дітьми».

Повертаючись до питання можливості визнання висновку, який надає практичний психолог закладу освіти, варто також зазначити, що згідно закону «Про освіту» він є педагогічним працівником. Тобто не дивлячись на те, що така особа є психологом, юридичний статус в неї не як психолог, а саме як педагогічний працівник. Тому постає питання, чи будуть результати психодіагностики педагогічного працівника розцінюватися як висновок психолога. На наш погляд, однозначної відповіді на це не має і це питання потребує фахової уваги відповідних спеціалістів.

Втім це не означає, що практичний психолог закладів освіти взагалі не може надавати такі висновки. Як ми проілюстровали вище, хоча і прямої законодавчо закріпленої вказівки на це не має, але ж і правова заборона цього відсутня. Статтею 251 КУпАП встановлено, що доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються, крім чітко визначеними в статті доказами, ще і доволі широко сформульованим «іншими документами» [19], яким в даному випадку може бути висновок практичного психолога закладу освіти.

Крім того, в статті 252 КУпАП зазначається, що орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю [19], тож інформація, викладена в такому висновку може стати додатковим доказом вчинення насильства щодо дитини. Тим більше, що, як ми зазначали вище, на законодавчому рівні не встановлено, які саме докази є свідченням, що такі діяння кривдника викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

З урахуванням зазначеного варто зазначити, що чіткої відповіді на питання, чи можна розцінювати результати проведення психодіагностики практичного психолога закладів освіти в якості висновку у справах щодо вчинення психологічного насильства щодо дитини, не має. Зазначене потребує активізації наукових пошуків у цьому напрямі і є пер-

спективним дослідженням. Втім, такі заключення варто суддям приймати до уваги в якості свідчень, які ілюструють психоемоційний стан дитини. Тому під час реагування на факти насильства поліцейським доречно інформувати батьків або інших законних представників дитини щодо отримання висновку психолога. При цьому важливо акцентувати увагу, що саме висновок «шкільного психолога» не завжди може розцінюватися суддею як беззаперечний доказ, тому варто потурбуватися щодо отримання висновку від психологів, наділених правом надавати такі висновки.

Стаття присвячена висвітленню проблемних аспектів притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення психологічного насильства щодо дітей. Зазначається, що серед всіх форм домашнього насильства, ця форма є найпоширенішою, особливо серед дітей, що доводиться міжнародними дослідженнями з цього питання. Крім того, з урахуванням важкості доказування, саме у випадку вчинення психологічного насильства щодо дитини суб'єктам реагування на факти домашнього насильства важливо посилити зусилля у напрямі ідентифікації та збору належної доказової бази. В статті наголошується, що для доведення факту психологічного насильства законодавством передбачено настання певних негативних наслідків. Авторкою зазначається, що на законодавчому рівні не встановлено, що конкретно може бути доказом, тому залежить від позиції судді, який приймає рішення у справі про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 КУпАП. В статті зазначається, що у більшості випадків судді вимагають медичні документи, що підтверджують причинно-наслідковий зв'язок між діями кривдника та психоемоційним станом дитини, тобто

висновків психологів. Авторкою досліджується питання щодо можливості визнання висновку практичного психолога закладу освіти в якості беззаперечного доказу та ілюструються складнощі цього. У результаті дослідження авторкою дійшла висновку щодо юридичної невизначеності цього питання, яке потребує подальших розробок та наукових пошуків. Також в статті висвітлюються певні юридичні колізії між нормативно-правовими актами, зокрема між законом України «Про освіту», наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509, яким затверджено Положення про психологічну службу у системі освіти України та Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658, яка затвердила Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, та пропонується шлях їх усунення.

Ключові слова: домашнє насильство, діти, психологічне насильство, докази, висновок психолога, практичний психолог закладу освіти.

Semikop N. Problematic issues of bringing to administrative responsibility for committing psychological violence against children

The article is devoted to the coverage of problematic aspects of bringing to administrative responsibility for committing psychological violence against children. It is noted that among all forms of domestic violence, this form is the most common, especially among children, which is proved by international research on this issue. In addition, taking into account the severity of proof, it is precisely in the case of psychological violence against a child that it is important for subjects to respond to the facts of domestic violence to strengthen efforts

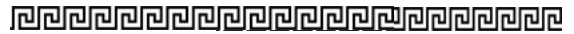

towards identifying and collecting appropriate evidence. The article notes that in order to prove the fact of psychological violence, the legislation provides for the occurrence of certain negative consequences. The author notes that at the legislative level it is not established what exactly can be evidence, therefore it depends on the position of the judge who decides on the case of an administrative offense provided for in Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses. The article notes that in most cases, judges require medical documents confirming the causal relationship between the actions of the offender and the psycho-emotional state of the child, that is, the conclusions of psychologists. The author explores the question of the possibility of recognizing the conclusion of a practical psychologist of an educational institution as indisputable evidence and illustrates the difficulties of this. As a result of the study, the author came to the conclusion about the legal uncertainty of this issue, which requires further development and scientific research. The article also highlights certain legal conflicts between normative legal acts, in particular between the Law of Ukraine "On Education", the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 22.05.2018 No. 509, which approved the Regulation on Psychological Service in the Education System of Ukraine and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 22, 2018. No. 658, which approved the Procedure for the Interaction of Entities Implementing Measures in the Field of Preventing and Combating Domestic Violence and Gender-Based Violence, and Proposes a Way to Eliminate Them.

Key words: domestic violence, children, psychological violence, evidence, psychologist's conclusion, practical psychologist of educational institution.

Література

1. Child maltreatment. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> (дата звернення: 23.12.2023).
2. Деякі питання Державної служби у справах дітей : Постанова Кабінету міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n10> (дата звернення: 23.12.2023).
3. Волинець А. В Україні створена нова державна служба у справах дітей. Юридична практика. № 5-6 (1258-1259). URL: <https://pravo.ua/articles/v-interesakh-ditei/> (дата звернення: 23.12.2023).
4. Говорити про насильство над дітьми – не прийнято: як боряться з цією проблемою в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/it-is-not-generally-acceptable-to-talk-about-violence-against-children-how-to-deal-with-this-problem-in-ukraine>
5. Барнахуз. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf (дата звернення: 23.12.2023).
6. Меркулова В.О. Психологічне насильство щодо дітей: окремі соціальні та теоретичні аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 3-4. С. 122–127.
7. Запобігання та протидія домашньому насильству: підручник / О.В. Ковальова, А.І. Берендєєва. Одеса : ОДУВС. 2022. 368 с.
8. Xiao, Z., Baldwin, M.M., Meinc, F. et al. The impact of childhood psychological maltreatment on mental health outcomes in adulthood: a protocol for a systematic review and meta-analysis. *Syst Rev* 10, 224 (2021). <https://doi.org/10.1186/s13643-021-01777-4>.
9. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей. Частина 1.: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Журавель Т.В., Зуб Л.В., Ковальової О.В., Пилипас Ю.В. Київ, 2019. 516 с.
10. Ковальова О.В. Дитина-свідок як постраждала від домашнього насильства особа. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 26 березня 2020 р. Одеса : ОДУВС, 2020. 268 с. С. 122–124.

11. Корнієнко М.В., Берендєєва А.І. Важливість ратифікації стамбульської конвенції для успішної боротьби з гендерно зумовленим та домашнім насильством в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2021. Том 32 (71) № 6. С. 64 <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.6/10>

12. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 25.12.2023).

13. Суд закрив справу про домашнє насильство й роз'яснив, чим різняться «насильство» та «конфлікт». URL: <https://court.gov.ua/press/news/1430493/> (дата звернення 25.12.2023).

14. Положення про психологічну службу у системі освіти України : наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення 25.12.2023).

15. Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому

насильству відносно дітей : лист Міністерства освіти та науки від 30.10.2018 № 1/9-656. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0656729-18#Text> (дата звернення 25.12.2023).

16. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

17. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.12.2023).

18. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 26.12.2023).

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (дата звернення 27.12.2023).

